

החינוך

דו-יחון לדברי פדגוגיה ופסיכולוגיה

יוצא לאור על ידי הסתדרות המורים בישראל

תוכן הענינים

עיון ביצירתו של ש"י עגנון

עמוד	
113	צביון הלשון ב"אגדת הסופר" — זושא שפירא
121	"עם כניסת היום" לש"י עגנון — יעקב בהט
128	דרכי עיצוב הגיבור ב"תמול שלשום" — חביבה יונאי
135	שינויים בלשונו של עגנון בנוסחי "תמול שלשום" — ד"ר יעקב מנצור
143	דמות הילד בכמה מסיפורי עגנון — נחמה ניר
147	למהות השתיקה של גבורי עגנון — דב לנדאו
152	הדים למאורעות הזמן ביצירת ש"י עגנון — יוסף שה-לבן
155	מדרש-עגנון — ישראל מ. תא-שמע
163	מעשה במטרוניטא אחת — דינה שטרן

דרכי הוראה בסיפורי ש"י עגנון

172	ש"י עגנון בביה"ס היסודי — מאיר וייל
179	יצירות עגנון בביה"ס התיכון — אשר א. ריבלין
186	העמקה בלשון סיפורי עגנון — יונה פרנקל
	מגמות בביקורת על יצירת ש"י עגנון ומשמעותן
195	להוראת יצירותיו — יהודה פרידלנדר
199	הוראת הסיפור "פרנהיים" לעגנון — מלכה שקד
207	עגנון ושיגרת הוראת הספרות — מאיר ארליך וצבי אביאל

החינוך בתפוצות

213	על חינוך יהודי והזדהות קבוצתית — ד"ר ליאון ס. פרץ
218	אשליות? ... — דוד הרדן
222	שעות מיפנה בחינוך היהודי בבואינוס-איירס — נפתלי יעקב הבר
224	ארץ-ישראל בתקופת המקרא

סקירת ספרים

	מורה לתניך קורא בספרה של ד"ר נחמה לייבוביץ, "עיונים בספר בראשית" / אהובה רון ;
	ידע-עם של עדות המזרח / דוד בנבישתי ; אמיתו של איש החינוך / ירון פולני ;
227	"דיני חינוך" לרות סטנר / דוד אלוני

היצירים בחוברת, מעשה ידי דן ארנוג, הועתקו מספרן של ח. נמליך וד"ר צ. דנין
 "אצותיים בישראל", הקיבוץ המאוחד, תשכ"ה. ברשות המחברות, ועל כן נתונה

להן תודת המערכת.

דמות הילד בכמה מסיפורי עגנון*

הראשונים הכתובים בנימה אוטוביוגרפית וידו-יית. הסיפור בא להנציח את חווית הילדות הרא-שונה של המספר, את ארון הספרים של זקנו: „ארון זה, הוא אחד מן הזכרונות הראשונים של ילדותי“. הארון מתואר בלשון הציור הקבלי של הספירות השמימיות, זו למעלה מזו. — „בשורה התחתונה היו עומדים תורה נביאים וכתובים ופי-רושיהם. למעלה מהם תפילות ושאר תשמי-שי הנפש, למעלה מהם ספרי מוסר וספרי דינים ולמעלה מהם הש"ס" — ואילו התינוק העומד אצל „ארון הספרים“ רוצה לגדול. הוא מודד את גובהו לפי שורות הספרים, וכשירו הקטנה נוגעת בשורה העליונה מה רבה שמחתו: „בואו ראו בחור גמרא אני“.

הגמרא היא אידיאל ההתעצמות, הש"ס נתפס בתודעה כייעוד הבחורות. תכונה רבה ניכרת בבית ובמרכזה עומד הש"ס: „שבוע שהיתה גמרא באה מן הדואר, היה זקני שוחט בהמה לשבת, הימנה היה נוטל בשר לשבת והשאר היה מחלק לתלמידי חכמים עניים... ריה טוב נודף מסוף הבית ועד סופו, לפי שקופסת הבשמים היתה מונחת בארון, משל לאוהבו של מלך שהזמין את המלך לביתו“. הילת קדושה אופפת את הטקסטים הקדושים, המזהירים ככוכבים בזכרונות הילדות הרחוקה. „באותיות נאות על נייר נאה נדפס הש"ס ושוליו רחבים ומבהיקים כעצם השמים לטהר" — הטקסטים הקדושים, אשר הו אובייקט למלחמתם של סופרי ההשכלה, הפכו אצל עגנון לסמל כל היקר והקדוש, סמל למשקע הגפשי העמוק המשאיר לו לאדם עדיין את שביב התקווה לקומם מחדש את הריסות האחדות האבודה, כי רק הם, הספרים הקדושים עומדים לנצח: „כלים, כלי כסף וכלי נחשת, כרים וכסתות בגדים נאים ודירה נאה, בא האויב

„שקרים הרבה בדו הבריות מלבן ואין אני מגוקה מהם — אבל דבר זה יכולני להשתבח — לגבי תינוקות איני משקר“.

התנודות התימטיות והסגנוניות ביצירת עגנון קובעות את השוני ביחסו של הסופר לילדות. התימטיקה של „החפוש אחר האחדות האבודה“, המצטיינת בסגנון חגיגי וגבוה הממזג את המספר והמסופר לשלמות נפלאה, מעצבת את דמות הילד בסימן געגועים וכמיהה לאחדות שבתקופת הילדות, ערגה לבית ההרמוני, לסמכות ולהמ-שכיות של העולם היהודי המסורתי שהולך ומת-מוטט בהווה. התימטיקה של הבית החרב, בה מתנגשים הדורות ומנציחים ע"י כך את ההרס והאבדן, המצטיינת בסגנון קר מאופק ומלוטש החושף את הפער בין המספר והמסופר, מעמידה את דמות הילד כקרבן הנסיבות הטראגיות, כקרבן של אי צדק ושל אכזריות. ואילו התימטיקה של סיפורי ספר המעשים המשקפת את הדיסאינט-גרציה והדיסאורינטציה במציאות היהודית וה-קוסמית, המצטיינת בסגנון אשר מפקיע את כל הצורות הספרותיות המקובלות, המזרימה את החלומי למציאותי ואת המציאותי לחלומי, מעמי-דה את דמות הילד כגילוי היולי וקמאי, אשר יצריו וחושיו האינטנסיביים מאפשרים לו ראייה על-טבעית, ותפיסה אינטואיטיבית של האמת הראשונית המכוסה מעיני האדם המבוגר במסוה של „הנראה“, „הגדמה“, ומרמזת לאדם על אפשר-רות התיקון והשיבה.

ש"ס של בית זקני ז"ל, הוא אחד הסיפורים

* פרק מעבודת-גמר M.A. בהדרכת פרופ' ב. קורצווייל מאוניברסיטת בר-אילן.

פחת. באותם הימים ידע האדם לתת — האב נותן את המטפחת לאם, האם נותנת את המטפחת לבנה והבן נותן את המטפחת לעני (ל, מלך המשיח"?) האם מתנה שנותנים בנכונות כזאת תביא את הגאולה? אשרי האיש שילדותו משמשת לו עגן הצלה, בחפושיו למשמעות קיומו. היש בזכרונות הילדות ההרמונית להגן על האדם בפני איומי האבדון?

„אורח נטה ללון הוא הרחבה אפית של נושא מרכזי אחד, שציליליו בוקעים ועולים מרוב סיפוי-ריו (של עגנון) כגדולים כקטנים: הפגישה הנר-גשת, המאשרת והמיואשת עם עולם הילדות והנעורים, החרות עמוק בנשמת המשורר, שבו הוא גדל ומתפתח, מתפתח והולך בחינת הזון המטשטש את הגבול בין המציאות ובין האגדה”.

שתי הוויות ילדות מופיעות ב„אורח נטה ללון”: ילדותו של האורח אשר זכרונותיה צצים מן הפגישה המהודשת עם עיר מולדתו, וילדותו של רפאל, בנו של דניאל ב”ח. יחס המספר לשתי הוויות אלה שונה: ילדותו של האורח טבועה בחותם הגעגועים הטראגיים לילדות שחלפה ואב-דה ואילו ילדותו של הילד הנכה מעלה תפיסה חדשה של עגנון את דמות הילד, שעיקרה זהות בין ילד ופייטן.

ילדותו של האורח, רחוב ילדותו על הנהר סטריפא, נודף זכרונות שלווים על הבית ששם הוא גר „עם אבא, אמא, אחי ואחיותי” — כעין מוטו לכל הקטע אנו רואים במשפט „אותו רחוב שהלכתי לשם מעין דוגמא של שלווה היה בימים שעברו” שמתעמת במצב אחר בהווה „הספסלים בטל, האקציות נגדעו, רב הבתים חרבו, משכילי העיר מתו”... והנה הבית, שכיום דר בו זר. הבית מעורר בו זכרון כל כך חי עד „שצירי הזכרון, קדמו למראה עיניי, וסכסוך המראות מתגלה בעצם הפדצפציה.

„עת שדרתי בו אני זאבא ואמא ואחי ואחיו-תי” — ה' החיבור חברה את כל דרי הבית לאגו-דה אחת הרמונית. זה הבית אשר שימש לו לאדם היהודי מימים ימימה, העוד הוא משמש לו לאדם המודרני כמחסום אחרון בפני כל התפרצויות הרע?

עגנון שר את האפופיה הגדולה לבית היהודי,

ושללם — אבל ש”ס זה קיים ועומד, שכן הדבר שעמלים בו ושומרים אותו לשמו — יש לו קיום לעולם”.

כך מקיים עגנון את הנצח מול איומי האובדן. הוא מקרב את האידילי לריטואלי במאמץ להנציה את הספר הקדוש, סמל הסמכות האלהית, סמל ההמשכיות שבמורשת הדת, וסמל ההרמוניה של המציאות היהודית המסורתית.

ומתוך אקלים זה מצטייר סמל הבית ההרמוני-ני, דמות העולם הרוחני של אמש. נתבונן עתה בדמויות אב ואם המאכלסים את הבית ההרמוני, כפי שהם מצטיירים בעיני הילד בסיפור המטפחת (אילו ואילו).

כך השתמרה דמותו של האב בזכרון הילד: „יודע הייתי שאבא שלי גבוה מכל אבא, חכם גדול. יודע לכוון למה אנו מתאווים”. זהו זכרון המזין את הנפש למשך כל חייו של האדם, הנוטע בו את רגש הבטחון והאמונה, ותפילה בלבו של המספר: „מי יתן ועוד ישרר חסד זה בין אב וילדיו” — החסד והאוושר הם עתה רק אובייקטים לכמיהה ותפילה: „— — — אלא הלואי שאותו חסד שהיה נתון על אבא זכרונו לברכה יהא נתון עלינו בכל עת ובכל שעה שאנו מחבקים את בנינו הקטנים, והלואי שאותה שמחה שהיתה שורה עלינו, תהא שרויה על בנינו כל ימיהם”.

גם דמות האם אפופה הילה של קדושה:

„קשרי המטפחת למטה מסנתרה ומרתתים קמעה קמעה מפני שמלאכי השבת מנפנים בכנ-פיהם ועושים רוח — — — אשרי למי שזכה שמלאכים טובים מנפנים על ראשו, ואשרי למי שהחליקה אמו את ראשו בליל שבת”.

קדושת זכרונות הילדות מגיעה לשיאה בתי-אור החג. בבית זה שהאב הוא סמל החסד והאם היא סמל הקדושה מתמוגגת הספירה השמימית עם הספירה הארצית: „השמים מלאים כוכבים והבתים מלאים נרות. — — — עשרת הנרות כנגד עשרת הדברות — — — וכנגדם האירו שאר כל הנרות, נר כנגד אבא, נר כנגד אמא, נר כנגד כל תינוק ותינוק”. זוהי האחדות ההרמונית שבתוך נפשו של היחיד, אשר מקורותיה נעוצים בזכרונות הקדושים מן הילדות המאושרת. ומיצויה של האחדות וההרמוניה היא המט-

מעולם — בקש לומר שירה, בא נחיל דבורים ומלאו את פיו דבש, וקינות מהיכן כתב? דבו-רים שנתנו לו דבשן עקצוהו ומאותו צער כתב קינות".

והילד רפאל זוכה לראות דברים שעין לא ראתה מעולם: בשכבו על מטחו בשבוש הוא רואה את סבו בירושלים; הוא רואה את דודו ירוחם שנרצח בארץ ישראל, הוא רואה את דוד מצחצח נעלים במשחה חומה, שלא יראה הדם שמתטף מלבו".

"כל המקומות באים אליו". דמיונות משונים ביותר עולים בנפשו והמשורר מעלה אותם לסמ-לים: על ראש הילד מצנפת חיילים של אביו הנכה, ואילו הדגים, אותם רואה הוא בדמיונו, אין להם ראש כלל ורק מצנפות חיילים; מצנ-פות חיילים, נכי מלחמת העולם הראשונה, מלח-מה אשר הרסה את האחדות שבמציאות היהודית המסורתית ומוטטה את כל ערכיה. האב נכה בגלל המלחמה, הילד הפייטן נכה בגלל המלחמה והמספר נכה ברוחו בראותו את החורבן.

בדיאלוג שבין המספר והילד מתקרבים שני-הם זה לזה עד כדי זהות מוחלטת, עד כדי ראייה משותפת ושמיעה אחידה — שניהם מסוגלים לראות ולשמוע דברים הפורצים מעבר לכל קטי-גוריות של זמן ומקום. שניהם רואים את אמנון בנו של ירוחם המת, יושב על ברכיו של סבו, בארץ ישראל הרחוקה, שניהם שומעים את שיחתו עם הסב, שניהם רואים את ירוחם, למעלה למע-לה מן הרקיע השביעי" ושניהם שומעים את קריאתם של הצדיקים במרום, אשר קוראים את פרשת העקידה.

ראיתו של הילד איננה פורצת רק את גבולות המציאות החומרית, כי אם גם עוברת לעולמות שלפני הלידה — עוד בהיותו בבטן אמו הוא רואה, "את בית הכנסת בראש השנה", שומע את "נתנה תוקף", ראה את אמו בעלפונה, "בשנה שהייתי מעוברת עמו".

כוח ראייה כזה מאפיין הרבה מילדי עגנון. תרצה, בהיותה ילדה קטנה אומרת: "גליון כזה ואותיות כאלה כבר ראיתי, אכן זו דרכי מאז כי אראה דבר שכבר ראיתיו" (בדמי ימיה), וכן בתו הקטנה של המספר בסיפור "עם כניסת היום",

בדרשו את דרשתו בבית המקדש על "שלב הבחי-נות": "הר כאברהם שאמר, בהר ה' יראה, שדה כיצחק שנאמר בו ויצא יצחק לשוח בשדה אלא בית — כיעקב שנקרא בית — — — אלא בחינה שלישית: שהיא אהובה על הקדוש ברוך הוא ביותר, זו בחינת בית, שכתוב ביעקב אבינו המובחר שבאבות, ואף הוא יתברך משת-בה, כי ביתי בית תפילה". — ההר, השדה, מקומות דרור הם וסכנה בהם ואילו בית הוא מקום "משומר ומכובד".

"תפארת אדם לשבת בית כאתתא בבעלה בדירורא חד בתדוא" — ואם נהרס הבית, המשומר והמכובד מופקר האדם לאיומי התהום — עגנון מזהה בית, "כבית תפילתי", ולכן המוטיב הדומי-נטטי באורח נטה ללון הוא בית המדרש. האורח עומד בפני בית המדרש השומם, מפתחו בידו וזוכר ימים עברו, ימים בהם היה ילד. הבית מלא מתפללים וילדים ואור מופלא זרח עליו: "אור מופלא האיר מבית המדרש על ההר וכן מן ההר על בית המדרש, אור שכמותו לא ראיתם מימיתם, אור אחד היה ומאורות הרבה היו בו, מקום שכוה, אי אתה מוצא בעולם..."

גם כאן מתעמתות זו כנגד זו מראות עבר ודמות ההווה המצוער: "מעשה נסים שהביאו האבות את עצמם, כמה נסים צריכין כדי להביא את הבנים?" הדור הצעיר הוא דור ללא בית, ללא בית מדרש, וללא ספרים (מוטי-בים מרכזיים ביותר ביצירת עגנון). "פעם היו ספרים קדושים נקראים וגם נקרעים, כיום אין קוראים ואין קורעים ואין בוכים..." ובית המדרש עומד שומם ומיותם.

בעבר היה הבית מאיר. הסמכות הקדושה, רצף ההמשכיות נטעו בילד את רגש ההשתייכות ותחושת הבטחון. כיום — בצוק העתים — נחרב הבית, שומם עומד בית המדרש ואין לדור החדש ספרים לעיין בהם. הקדושה הפכה לחולין והאדם עומד חשוף בפני היאוש על חורבות העולם היקר. לעומת ילדותו של האורח מציב עגנון את ילדותו של הילד הנכה בנו של דניאל ב"ח. הוא ניחן בחושים ערים וחדים, כמוהו כפייטן: "מעשה הפייטן, כשהיה תינוק מוטל בעריסתו, הראוהו מן השמים דברים שלא ראתה כל עין

רק למען יחוש את הגוף הקטן של התינוק נצמד אליו, ואת ציפורני אצבעותיו המחטטות בעיניו, ולמען ישמע שוב את „בת הקול — שהיתה מחליקה את אוזנו” והיתה יקרה לו יותר מכל צליל אחר בעולם. „נטלתיו על זרועותי וניענע-תי מעלה מטה, צפון דרום, חבק את צוארי ודבק בי בכל כוחו. קל כאפרח היה וחמימות יתירה יצאה מגופו. זמן מרובה אחזתי על זרועותי — והוא טפף בשתי רגליו על כרסי מתוך שמחה שאין לה פה — — עשיתי אוזני כאפר-כסת כדי שאשמע עוד”. היש באותה הצמדות כדי להביא גאולה ותיקון במצב האנושי המביך והאבסורדי?

התינוקת בסיפור „לבית אבא”, היא היחידה היודעת את האמת. היא יודעת כי חוזר הוא לבית אביו ואינו חוזר, היא יודעת כי תועה היא, היא יודעת כי שב הוא ואינו שב והיא רומזת לו על הדרך, וכשהתינוקת רומזת לו באצבע, נפק-חות עיניו העצומות והוא רואה את עצמו בבית אביו. „אביו וכוסו בידו עומד לקדש על היין וממתין — זמן רב המתין האב וכוס הקידוש בידו” אבל הדרך רצופה סיוטים ובלהות, השיבה מתמהמהת וכל עצמה של השיבה בצל היאיש והמות „כי נשמע פתאום קול כקול סדין שנקרע — עננה אחת קטנה שברקיע נקרעה — ואור הלבנה נסר...”

זוהי האמת של האדם המודרני, הבודד, התו-עה, המחפש את האחדות האבודה, הכמה לאהבה, הצמא לחיבה, האדם המודרני שאיבד את אלוהיו ונקלע בתוך העולם האבסורדי. והוא מבקש רמו ואות מפי תינוק. הילד מגלה לאדם הבודד את האהבה הכנה, את החיבה האמיתית, את האמונה בטוב על אף הכיעור, הנוון והחולי. על אפשרות זו, שאפשר שאינה נתונה עוד לאדם המודרני, מרמו עגנון בהעמידו דמויות ילדים כעוגן הצלה באוירה השדית של סיפורי „ספר המעשים”.

חוזרת על ניגונים עריבים „שלא שמעה כל און מעולם” (עם כניסת היום). ראייה חדשה וראשונית זו, שמיעה דקה זו מאפשרות לו לילד לראות את האמת מעבר למראות ולצלילים הנתפסים ב-חוש, לחשוף את המשמעות האמיתית של הדברים, „אני איני חושב, אני פוקח עיני ורואה ופעמים אני עוצם עיני ורואה יותר...”

מימד נוסף ביחסו של עגנון אל הילד מתגלה בסיפורי „ספר המעשים”. עיקרו בהצמדות של אהבה רבה ודאגה ליצור חסר ישע הנטרף בעולם מרוקן, משולל בית. הצמדות זו, נואשת וטראגית ביסודה, מגלה גם את חוסר האונים של המספר-המבוגר לעשות דבר לתיקון ההוייה האבסורדית. כך ב„עם כניסת היום” שבו המספר מתרוצץ עם בתו הקטנה, האומללה, ומבקש לה בית ובגדים, וכך בסיפור „מדירה לדירה”, הרוקם יחס של תלות ואחריות בין הילד והמספר. התינוק הרובץ על אסקופת הבית, „המלחך עפר וקוקף סיד”, שובבים ויתושים עומדים על פצעים, „שעיניו לקויות וידיו מלוכלכות”, אשר בלשונו העילגת כמו מתחנן על נפשו בפני המבוגר: „אויט, אויט, דויט, דויט” והוא יקר לו מכל, בכיותיו וגניחותיו חביבות עליו יותר „מכל כלי שיר שבעולם”. תינוק זה „פושט אצבעותיו בעיני ומחייך — — בבואה שלו נראתה לו מתוך עיני והיה מבקש לו טלה משם”. וכמו שהתינוק מבקש את עצמו במספר כך המספר מבקש את נפשו בנפש התינוק. התינוק מחפש את בבואתו בעיני המספר, עיני המספר משקפות את נפשו, והתינוק רואה בהן את האמת. „האמת כפי שהיא, אינה מוסיפה ואינה גורעת” („הפנים לפנים”). אמת אחת שלתינוק ולמספר אשר שני-הם כאחד חולים וחלשים, שניהם מופקרים לבד-דו, דות איומה, שניהם כמהים לאהבה. כמהיה זו מחזירה את המספר לחדרו העלוב, המחניק והח-שוק, לרעש האוטובוסים ולצווחות מוכרי הגנוז.

ה ע ר ו ת

1. מושגי היסוד לבחינת התימטיקה ביצירת עגנון שאולים מעבודותיו של פרופ' ב. קורצווייל
2. קורצווייל שם, „אורח נטה ללון”, עמ' 50.